

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-58-76>

УДК 631.115.8:338.432

СТАН, ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ОБСЛУГОВУЮЧОЇ КООПЕРАЦІЇ В АГРОПРОМИСЛОВОМУ ВИРОБНИЦТВІ

STATUS, PROBLEMS OF THE DEVELOPMENT OF SERVICE COOPERATION IN AGRICULTURAL PRODUCTION

Томілін Олексій Олександровичдоктор економічних наук, професор,
Полтавський державний аграрний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6454-1154>**Хорішко Андрій Михайлович**здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії,
Полтавський державний аграрний університет
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-4457-2504>**Tomilin Oleksii, Khorishko Andrii**

Poltava State Agrarian University

У статті здійснено аналіз дефініції «обслуговуюча кооперація», проаналізовано підходи до визначення економічного змісту даного поняття. Проведено дослідження сучасного стану, проблеми розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в агропромисловому виробництві. Виділено і проаналізовано переваги та недоліки обслуговуючої кооперації. Проведено аналіз динаміки зміни кількості зареєстрованих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні за період з 2001 по 2022 рр. Розкрито основні тенденції формування та розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в агропромисловому виробництві. Обґрунтовано пріоритети і стратегічні завдання розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в сучасних умовах воєнного стану та в період післявоєнної відбудови економіки України. Визначено основні причинами, які стримують подальший розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в Україні. Окреслено перспективні напрямки в сфері обслуговуючої кооперації.

Ключові слова: кооперація, обслуговуюча кооперація, сільськогосподарська обслуговуюча кооперація, кооперативні відносини, агропромислове виробництво.

Scientific substantiation of the theoretical and methodological foundations of the formation and development of cooperative relations was carried out. The work demonstrates the dynamics of changes over the past 22 years regarding the number of registered agricultural service cooperatives in Ukraine. The advantages and disadvantages of service cooperation have been studied and analyzed. The main trends in the formation and development of service cooperation in the field of agro-industrial production of the country have been revealed. The authors prove that the "agricultural service cooperative" is a means of self-organization of rural commodity producers, as a form of group action of individuals or legal entities that jointly participate in the same production process. It has been proven that significant changes in the situation in agro-industrial production can be made by combining the efforts of raw material producers, processing and sales industries, trade, financial and service structures. State regulation of agro-industrial production consists in ensuring: efficiency and competitiveness of production. It has been proved that the organizational and economic mechanism of the functioning of the agricultural service cooperative in the agro-industrial production of Ukraine is a promising direction for further scientific research. The necessity of creating the appropriate conditions for the development of the agricultural service cooperative and the perspective of its further development in the agro-industrial production of Ukraine is emphasized. The economic viability of the creation of all supply and service cooperatives has been confirmed. It has been proven that the full-service cooperative is a powerful system that organically combines all forms of the multi-system national economy of Ukraine into a single whole. It has been proven that the psychological factor plays an important role in the creation of an agricultural service cooperative, thereby emphasizing that each potential member must make a personal financial contribution to the creation of the cooperative. It has been proven that at the stage of transformations aimed at the introduction of

market mechanisms to strengthen the service sector, it is expedient to intensify the development of the agricultural service cooperative as a means of solving the problems of the members of the cooperative. Overcoming existing problems is possible if funds and efforts are pooled, namely: support product manufacturers; taking on the issues of processing and sales of products; supply and repair of equipment; execution of other works at favorable prices for the founders.

Key words: cooperation, service cooperation, agricultural service cooperation, cooperative relations, agro-industrial production.

Постановка проблеми. В працях вітчизняних дослідників недостатньою мірою висвітлене питання сучасного стану розвитку обслуговуючої кооперації в контексті викликів сучасності, зокрема воєнного стану в Україні та необхідності післявоєнної відбудови економіки України, відновлення й реформування національної економіки. Представники аграрного сектора, як правило, демонструють свою неспроможність відстоювати свої соціальні та економічні інтереси, як це вдало роблять представники бізнесово-посередницьких структур [6]. Проблемою розвитку обслуговуючої кооперації в аграрній сфері є відсутність визначення статусу сільськогосподарського кооперативу та податкового механізму регулювання на законодавчому рівні. Потребує подальшого дослідження питання обслуговуючої кооперації в системі аграрного виробництва. Потребують системного аналізу й переосмислення проблеми побудови моделі взаємодії вітчизняних сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів з іншими економічними суб'єктами, зокрема кооперативами, які функціонують в інших секторах національної економіки, а також приватними сімейними фермерськими домогосподарствами. Проблемою розвитку обслуговуючої кооперації в аграрній сфері є відсутність визначення статусу сільськогосподарського кооперативу та податкового механізму регулювання на законодавчому рівні [5]. Таким чином, дослідження питання сучасного стану, проблем розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в агропромисловому виробництві є актуальним і необхідним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання формування та розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів висловлюють: Куцик П., Семів С., Куцик В., Полякова Ю. [2]; Малік М., Шпикуляк О., Мамчур В. [3]; Саковська О. [4]; Вдовенко Н., Коваленко Л., Бадрі Г. [11] та ряд інших вчених-економістів. Незважаючи на глибину дослідження наукових основ становлення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, недостатньо дослідженими залишаються питання динаміки змін кількості аграрних кооперативів

та обґрунтування пріоритетів і стратегічних завдань формування та розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в сучасних умовах воєнного стану.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою даної статті є наукове обґрунтування теоретико-методологічних засад формування та розвитку кооперативних відносин, обґрунтування пріоритетів і стратегічних завдань розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в сучасних умовах воєнного стану та в період післявоєнної відбудови економіки України. Дотепер відсутній єдиний підхід щодо тлумачення сутності дефініції «сільськогосподарська обслуговуюча кооперація», основні проблеми поширення ідеї сільськогосподарської обслуговуючої кооперації серед сільського населення та впливу суб'єктів господарювання на дифузю кооперації. Водночас недостатньо дослідженими є практичні рекомендації щодо формування та розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в агропромисловому виробництві України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогоднішній стан формування та розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів залишається також недостатньо вивченим, особливо з позиції перспектив їх подальшого розвитку в агропромисловому виробництві України, а також оцінка світових тенденцій подальшого розвитку. Аграрний сектор України володіє значним конкурентоспроможним потенціалом забезпечення перспективної ролі підприємництва, формування ефективності підприємств, що пов'язано із особливими інституційними умовами здійснення ринкових трансакцій, зокрема в умовах воєнного часу [8, с. 249].

Необхідним є істотні зміни положення в агропромисловому виробництві шляхом об'єднання зусиль виробників сировини, виробництв по переробці та збуту продукції торгівлі, фінансових та обслуговуючих структур в їх взаємозацікавленій роботі [5, с. 40]. При такому об'єднанні взаємопов'язаних виробництв сільськогосподарські товаровиробники отримують додатковий економічний

ефект та взаємну зацікавленість в безвідходному виробництві.

Суть обслуговуючої кооперації полягає в задоволенні економічних потреб аграрних підприємств, отриманні засобів виробництва, реалізації аграрної продукції, наданні послуг необхідних для ведення їх господарської діяльності. Сутність обслуговуючої кооперації полягає в тому, що кооперація як процес являє собою спільні, спрямовані, добровільні дії суб'єктів на основі об'єднання ресурсів з метою досягнення економічного ефекту [3, с. 45].

Становлення та розвиток обслуговуючої кооперації може проводитися за наступними напрямками: організація кооперативів за умовою спільного використання техніки; створення заготівельно-збутових кооперативів; створення кооперативів з постачання матеріально-технічних засобів, засобів захисту рослин від шкідників та хвороб та ін. [10, с. 80].

Аналізуючи наукову літературу щодо підходів до визначення сутності терміну «сільськогосподарський обслуговуючий кооператив»

ми розуміємо як засіб самоорганізації сільських товаровиробників, як форму групових дій фізичних чи юридичних осіб, які спільно беруть участь в одному й тому ж виробничому процесі.

Згідно з даними табл. 1, основними перевагами обслуговуючої кооперації як форми економічного захисту сільськогосподарських товаровиробників є вертикальна інтеграція, як організаційна структура, яка створена товаровиробниками для переробки сільськогосподарської продукції на засадах взаємодопомоги та економічного співробітництва.

Найбільш ефективною формою інтеграції в системі аграрного виробництва є вертикальна, яка забезпечує в агропромисловому виробництві єдність і безперервність технологічного і виробничого процесів. Вона передбачає поєднання промислового, сільськогосподарського виробництва та обслуговуючої кооперації з метою отримання, більшої економічної вигоди [5, с. 43].

Переваги та недоліки обслуговуючої кооперації наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Переваги та недоліки обслуговуючої кооперації

Переваги	Недоліки
Здійснюючи спільну діяльність, сільськогосподарські виробники зберігають свою юридичну самостійність.	Механізм прийняття управлінських рішень є недостатньо гнучким з огляду на існування двох органів управління правління та дирекції.
Управління фінансово-господарською діяльністю обслуговуючого кооперативу здійснюється невеликою кількістю спеціалістів.	Обмежена кількість структур вертикальної інтеграції, кооперативних оптових підприємств.
Механізм управління сільськогосподарською обслуговуючою кооперативною діяльністю дозволяє сформувати гнучку організацію господарювання для уникнення та вирішення будь-яких конфліктів всередині кооперативу.	Складність заснування та функціонування великих промислових чи комерційних підприємств.
Обслуговуючі кооперативи об'єднують продукцію товаровиробників і сприяють подальшу модернізацію виробництва.	Кредитні фінансові ресурси дуже обмежені.
Створення заготівельно-збутових кооперативів та створення кооперативів з постачання матеріально-технічних засобів.	Обмеження державного втручання та адміністративного регулювання.
Сільськогосподарські товаровиробники у кооперативі економічніше використовують наявну техніку, оскільки зацікавлені у тривалому терміні її користування.	Брак кваліфікованих працівників.
Перевагою обслуговуючої кооперації, в порівнянні з іншими об'єднаннями є те, що вона дає можливість переходити від простих форм кооперування до все складніших.	Не займаються питаннями безпосередньо виробництва, а тільки надають послуги господарствам.

Джерело: сформовано авторами на основі джерел [1; 5; 10]

На нашу думку, дефініція «обслуговуюча кооперація» – це кооперативне об'єднання, яке спрямовує свою діяльність на обслуговування, тобто для надання комплексу послуг, на засадах взаємодопомоги та економічного співробітництва. Отже, узагальнюючи погляди вчених, ми дійшли до висновку, що «обслуговуюча кооперація» визначається у формі добровільного об'єднання членів кооперативу, які задіяні безпосередньо в формуванні та розвитку агропромислового виробництва.

Так, М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк та інші науковці своїми дослідженнями доводять, що з працюючих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів найбільшого поширення набули: 23% – молочні; 22% – з обробітку землі та збирання врожаю; 13% – плодоовочеві; 9% – м'ясні; 7% – зернові; 25% – інші [3]. Складовими частинами політики щодо підтримки в сфері сільськогосподарської кооперації є: по-перше, компроміс між інтересами виробників, споживачів і уряду; по-друге, як баланс між прагненням, з одного боку, до ефективного виробництва, з іншого – до соціально справедливого розподілу отриманої продукції [4]. Вважаємо, що політика державної підтримки сільськогосподарської кооперації полягає в забезпеченні ефективності і конкурентоспроможності виробництва.

Досвід європейських країн демонструє той факт, що за допомогою кооперативів можна зменшити кількість посередників в процесі просування продукції від виробника до кінцевого споживача. Обслуговуючі кооперативи в європейських країнах – це одна з існуючих форм самопомоги сільськогосподарським товаровиробникам.

З метою збалансування соціально-економічного розвитку аграрної економіки, його ефективного розвитку необхідним є пріоритетні напрями структурної політики щодо кооперативних форм господарювання [7, с. 85]. У нинішніх ринкових умовах соціально-економічного й фінансово-економічного розвитку держави базовою метою формування майбутньої моделі економіки України є активна та цілеспрямована політика щодо стану ринку сільськогосподарської продукції, організаційно-функціональних зв'язків між суб'єктами господарювання ринку [11]. При кооперативних формах обслуговування невідкладним є налагодження благодатних відносин між виробником, посередником, споживачем та державою. Їх гуртове формування дають можливість передбачити існуючі господарські проблеми. Функціонування ринкової інфра-

структури в інтересах сільськогосподарських кооперативів, знизить при цьому вплив монополізованих переробних підприємств і торгово-посередницького бізнесу. Залучення аграрної кооперації до вирішення соціально-економічних проблем під час воєнного стану та в процесі відбудови української економіки повинно відбуватися в тісній взаємодії з іншими секторами кооперативної економіки, насамперед із підприємствами та організаціями споживчої кооперації, а також кредитною кооперацією [2, с. 290]. Сучасні кооперативні формування характеризуються виконанням різних функцій, і потребують детального дослідження питання оцінки ефективності діяльності кооперативів з точки зору диверсифікаційного функціоналу та питання зміни ролі сільськогосподарських кооперативів у розвитку сфери сільського господарства та сільських територій [4]. Досліджуючи динаміку зміни кількості сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів за останні 22 роки констатуємо, що обслуговуючі кооперативи поступово набирали злету і відповідно мали пік. Динаміку зміни кількості зареєстрованих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні за 2005–2022 рр. нами наведено на рис. 1.

Так, у 2021 році їх в Україні було в кількості понад 1279 одиниць, а от з 2006 року до 2011 року включно мала місце тенденція щодо зменшення їх кількості (у середньому на 7,5% щорічно), і у 2012 році налічувалось 774 кооперативів, що на 44% менше, у порівнянні з 2005 роком). Протягом 2011 року кількість обслуговуючих кооперативів зменшилась до 583 (на 9,6% у порівнянні з початком року), і, починаючи, з 2012 року має місце тенденція збільшення кількості сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів щороку (в середньому на 25%). У 2020 році в Україні зареєстровано 1270 од. сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, що майже в 2 рази перевищує кількість на відповідну дату 2010 року. У 2022 році в Україні зареєстровано 1277 од. обслуговуючих кооперативів. Найбільша кількість обслуговуючих кооперативів була в 2021 році і склала 1282 од., а найменшою – в 2007 році – 583 од. Отже, кількість зареєстрованих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні за досліджуваний період не була сталою. Така динаміка зміни кількості сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів показує про певні проблеми як у сфері формування, так і в сфері розробки та реалізації державної

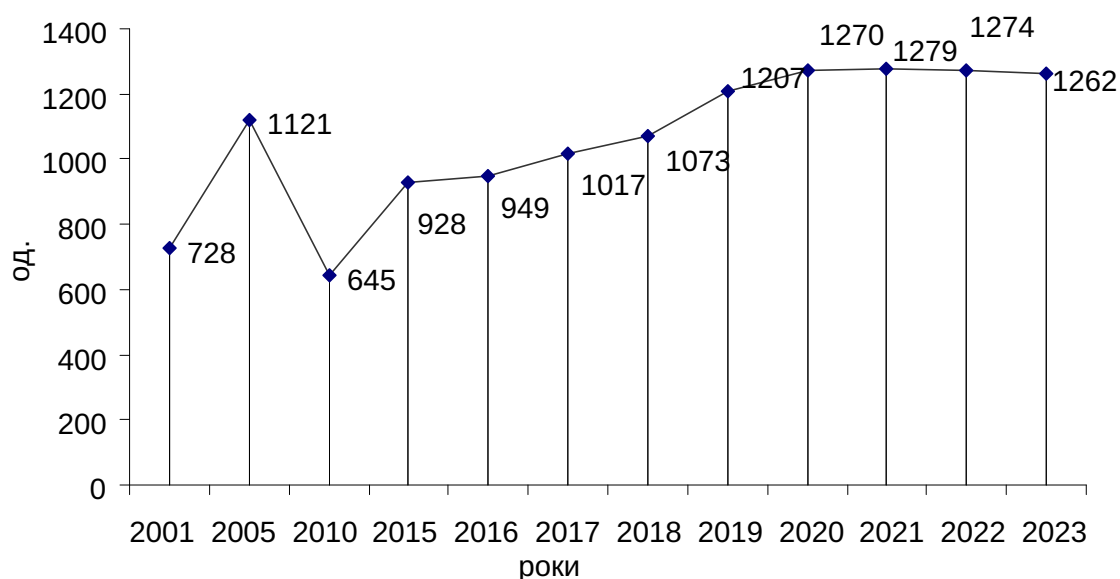

Рис. 1. Кількість сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні за 2001–2023 рр., од.

Джерело: сформовано авторами на основі даних міністерства аграрної політики та продовольства України за відповідні роки [ukrstat.gov.ua]

політики у підтримці обслуговуючої кооперації. Так, для сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів необхідним є розширити напрями діяльності, за якими вони можуть отримати фінансову підтримку держави, при цьому додаючи кооперативи із заготівлі і переробки продукції сільського господарства.

Головними причинами, які стримують подальший розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в Україні є:

- слабка обізнаність аграріїв щодо переваг сільськогосподарської кооперації;
- недостатній рівень державної підтримки товаровиробників щодо сільськогосподарської кооперації;
- низький рівень забезпеченості підприємств сільськогосподарською технікою;
- недосконало сформована в країні законодавча база щодо обслуговуючої кооперації (Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» та Податковий кодекс).

Таким чином, динамічна макроекономічна рівновага, досягнення національних інтересів, державна підтримка сільськогосподарської обслуговуючої кооперації є запорукою сталого розвитку.

Висновки. Обслуговуюча кооперація в країні з ринковою економікою не набула значного поширення й розвитку. Запорукою віднов-

лення галузевої структури агропромислового виробництва може бути тільки розширене відтворення і подальший розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації. В країні має бути сформована на законодавчому рівні цільова програма державної підтримки щодо формування та розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів до 2030 року та в період післявоєнної відбудови національної економіки України.

На нашу думку, перспективними напрямками в сфері обслуговуючої кооперації є створення сучасних інфраструктур, а саме:

- мережа власних підприємств по переробці та збуту продукції;
- система безперебійного постачання для аграрних підприємств засобів захисту рослин від шкідників, хвороб, стимуляторів росту, мінеральні та органічні добрива;
- оперативне надання послуг, які зможуть забезпечити швидку адаптацію виробництв аграрної сфери до нових умов господарювання в нинішній складній фінансово-економічній ситуації в країні.

Перспективним напрямом подальших наукових досліджень є організаційно-економічний механізм функціонування сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в агропромислового виробництві України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Григорчук Т. В. Маркетинг: навч. посіб. Київ, 2007. Ч. 2. 265 с.
2. Куцик, П., Семів, С., Куцик, В., Полякова, Ю., & Шевчик, Б. (2023). Стан, проблеми та пріоритети розвитку аграрної кооперації в Україні в контексті викликів сучасності. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 1(48), 282–297. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcaptr.1.48.2023.3956>
3. Розвиток сільськогосподарської кооперації та інтеграційні процеси в аграрному секторі економіки: монографія / Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» [Малік М. Й., Шпикуляк О. Г., Мамчур В. А. та ін.]; за ред. М. Й. Маліка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2019. 374 с.
4. Саковська О. М. Диверсифікація діяльності як основа розвитку сільськогосподарських кооперативів. *Агросвіт*. 2020. № 7. С. 48–54. DOI: [10.32702/2306-6792.2020.7.48](https://doi.org/10.32702/2306-6792.2020.7.48)
5. Томілін О. О. Обслуговуюча кооперація – один із проявів вертикальної інтеграції при міжгалузевій взаємодії. *Інноваційна економіка*. Тернопіль, 2012. № 10 (36). С. 39–43. URL: <http://dSPACE.pdaa.edu.ua:8080/handle/123456789/1576>
6. Томілін, О., Краснікова, О., Гечбаїя, Б., Зоря, С., Дроботя, Я., & Синиця, Ю. (2023). Управління ризиками в аграрному секторі: фінансовий аспект. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 4(51), 147–162. <https://doi.org/10.55643/fcaptr.4.51.2023.4096>
7. Томілін О. О., Тютюнник Ю. М., Бражник Л. В., Дроботя Я. А. Фінансово-економічний словник – довідник / за наук. ред. проф. О. О. Томіліна / Полтава : ПДАУ. 2023. 108 с. URL: <https://dSPACE.pdau.edu.ua/handle/123456789/15028>
8. Шпикуляк, О., Ксенофонтова, К., & Грищенко, О. (2023). Макроекономічна динаміка розвитку аграрного сектору економіки України. *Цифрова економіка та економічна безпека*, № 8 (08), С. 248–255. DOI: <https://doi.org/10.32782/dees.8-41>
9. State Statistics Service of Ukraine. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>
10. Tomilin O., Galych O., Kalinichenko O. Economic aspects of development of interbranch relations in the agrarian sector: monograph. Opole: University of Opole, Poland, 2016. 171 p. URL: <http://dSPACE.pdaa.edu.ua:8080/handle/123456789/1568>
11. Vdovenko, N., Tomilin, O., Kovalenko, L., Badri, G., & Konchakovskiy, E. (2022). Global trends and development prospects of the market of plant protection products. *Agricultural and Resource Economics*, 8(2), 179–205. DOI: <https://doi.org/10.51599/are.2022.08.02.10>. URL: <http://dSPACE.pdaa.edu.ua:8080/handle/123456789/12213>

REFERENCES:

1. Hryhorchuk T. V. (2007) Marketynh [Marketing]: navch. posib. Kyiv. part. 2. 265 p. [in Ukrainian]
2. Kutsyk, P., Semiv, S., Kutsyk, V., Polyakova, Yu., & Shevchik, B. (2023). Stan, problemy ta priorytety rozvytku ahrarnoyi kooperatsiyi v Ukrayini v konteksti vyklykiv suchasnosti [The state, problems and priorities of the development of agricultural cooperation in Ukraine in the context of modern challenges]. *Problemy teorii ta praktyky finansovo-kredytnoyi diyal'nosti* [Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice]. № 1(48), pp. 282–297. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcaptr.1.48.2023.3956> [in Ukrainian]
3. Rozvytok sil'skohospodars'koyi kooperatsiyi ta intehtatsiyi protsesy v ahrarnomu sektori ekonomiky (2019). [Development of agricultural cooperation and integration processes in the agricultural sector of the economy]: monohrafiya / Natsional'nyy naukovyy tsentr «Instytut ahrarnoyi ekonomiky» [Malik M. Y., Shpykulyak O. H., Mamchur V. A. ta in.]. Za red. M. Y. Malika. Kyiv: NNTs IAE. 374 p. [in Ukrainian]
4. Sakovs'ka O. M. (2020) Dyversyfikatsiya diyal'nosti yak osnova rozvytku sil'skohospodars'kykh kooperatyviv [Diversification of activities as a basis for the development of agricultural cooperatives]. *Ahrosvit*. № 7, pp. 48–54. DOI: [10.32702/2306-6792.2020.7.48](https://doi.org/10.32702/2306-6792.2020.7.48) [in Ukrainian]
5. Tomilin O. O. (2012) Obsluhovuyucha kooperatsiya – odyn iz proyaviv vertykal'noyi intehtatsiyi pry mizhhaluzeviy vzayemodiyi. *Innovatsiyina ekonomika* [Service cooperation is one of the manifestations of vertical integration in cross-industry interaction]. № 10 (36), pp. 39–43. URL: <http://dSPACE.pdaa.edu.ua:8080/handle/123456789/1576> [in Ukrainian]
6. Tomilin, O., Krasnikova, O., Hechbayya, B., Zorya, S., Drobotya, Y., & Synytsya, YU. (2023). Upravlinnya ryzykamy v ahrarnomu sektori: finansovyy aspekt [Risk management in the agricultural sector: financial aspect]. *Problemy teorii ta praktyky finansovo-kredytnoyi diyal'nosti* [Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice]. № 4. Vol. 51, pp. 147–162. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcaptr.4.51.2023.4096> [in Ukrainian]
7. Tomilin O. O., Tyutyunyk Yu. M., Brazhnyk L. V., Drobotya Y. A. (2023) Finansovo-ekonomichnyy slovnyk – dovidnyk [Financial and economic dictionary – reference]/ za nauk. red. prof. O. O. Tomilina / Poltava: PDAU. 108 p. URL: <https://dSPACE.pdau.edu.ua/handle/123456789/15028> [in Ukrainian]

8. Shpykulyak, O., Ksenofontova, K., & Hryshchenko, O. (2023). Makroekonomichna dynamika rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky Ukrainy [Macroeconomic dynamics of the development of the agrarian sector of the economy of Ukraine]. *Tsyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka* [Digital economy and economic security]. № 8 (08). pp. 248–255. DOI: <https://doi.org/10.32782/dees.8-41> [in Ukrainian]
9. Derzhavna sluzhba statyky Ukrainy (2023) [State Statistics Service of Ukraine]. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>.
10. Tomilin O., Galych O., Kalinichenko O. (2016) Ekonomichni aspekty rozvytku mizhhaluzevykh zv'yazkiv v ahrarnomu sektori [Economic aspects of development of interbranch relations in the agrarian sector]: monohr. Opole: Opol's'kyy universytet, Pol'shcha. 171 p. URL: <http://dspace.pdaa.edu.ua:8080/handle/123456789/1568> [in Poland]
11. Vdovenko, N., Tomilin, O., Kovalenko, L., Badri, G., & Konchakovskiy, E. (2022). Svitovi tendentsiyi ta perspektyvy rozvytku rynku zasobiv zakhystu Roslyn [Global trends and development prospects of the market of plant protection products] *Journal of Agricultural and Resource Economics*, 8(2), pp. 179–205. DOI: <https://doi.org/10.51599/are.2022.08.02.10>. [in Ukrainian].